

Куньч З. Й.

Національний університет «Львівська політехніка»

СПІВІСНУВАННЯ ДЕТЕРМІНОЛОГІЗМІВ РІЗНИХ ТЕМАТИЧНИХ ГРУП У ХУДОЖНЬОМУ ДИСКУРСІ

У статті досліджено явище детермінологізації – втрати терміном дефінітивних характеристик і переходу його з наукового дискурсу до загальноповсякденної лексики. Акцентовано увагу на здатності детермінологізмів, що належать до різних термінологічних систем, гармонійно співіснувати у художньому дискурсі в одній фразі. Робота спирається на вибірку цитат із публіцистичного роману Ліни Костенко «Записки українського самашедшого». Досліджено, яких модифікацій зазнають термінологічні одиниці, інтегруючись у художній стиль літературної мови та поєднуючись в одній фразі з термінами інших термінологічних систем. Зокрема, з'ясовано частотність уживання різних тематичних груп термінів та виявлено, що найчастотнішими є суспільно-політичні, економічні, літературознавчі, технічні (енергетичні, механічні), біологічні, медичні, фізичні, психологічні, мистецтвознавчі, юридичні терміни. Поодинокі трапляються також терміни інших наукових систем – математичні, лінгвістичні, історичні, астрономічні, спортивні тощо. Причини переважання детермінологізмів тих чи тих терміносистем, на нашу думку, пов'язані з тематикою твору й особливостями художньої манери авторки. Також проаналізовано стилістичні засоби, виникненню яких у художньому тексті сприяють саме поєднання детермінологізованих лексичних одиниць різних терміносистем. Виокремлено й проаналізовано такі стилістичні засоби, як метафора, епітет, порівняння, персоніфікація, алітерація, іронія. Детермінологізми, залучені до складу художніх засобів, зазнають семантичних модифікацій, зазвичай поширюючи своє значення та набуваючи додаткових сем відповідно до контексту нового тематичного розряду. Доведено, що детермінологізація та співіснування лексичних одиниць різних тематичних полів надає вислову особливого емоційно-експресивного звучання. Констатовано, що поза науковим дискурсом термін втрачає ще одну свою важливу характеристику – системність: поєднуючись в одне семантичне ціле з терміноодинацями інших наукових галузей, він виходить за межі своєї термінологічної системи.

Ключові слова: детермінологізація, термін, терміносистема, детермінологізм, семантика, тематична група, художній дискурс.

Постановка проблеми. Завдяки активному проникненню науки в різні сфери нашого життя терміни, які зазвичай є характерною ознакою наукового стилю літературної мови, активно з'являються в художньому дискурсі. При цьому відбуваються певні зміни в лексико-семантичній, стилістичній та функційній характеристиці цих лексичних одиниць – відбувається процес детермінологізації, або, за визначенням Н. Клименко [5], детермінування. Отже, перед сучасним мовознавством постає актуальне завдання – простежити, як змінюється термін поза межами наукового дискурсу та як він впливає на невласливий йому контекст.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій літературі, присвяченій використанню термінів поза межами наукового стилю літературної мови, наголошують на тому, що детермінологізована лексична одиниця «обов'язково

втрачає свою нейтральність» [6, с. 276]. Цю проблему вивчали українські дослідники Н. Бойко [1], М. Вус [2], Г. Городиловська [3], В. Карпова [4], Н. Клименко [5], О. Кринець [9], Г. Наконечна [11], Н. Яценко [14] та ін. Досліджено, що в художньому дискурсі детермінологізми «не лише слугують для точного й влучного позначення тих чи тих понять і сприяють підвищенню інтелектуального рівня читачів, вони покликані створювати нові яскраві та оригінальні стилістичні засоби (тропи, фігури) та посилювати емоційний вплив, насичувати текст експресією» [12, с. 104].

Проте досі не акцентовано уваги на ще одній важливій специфічній рисі детермінологізмів у художньому стилі – на здатності до гармонійного співіснування в одній фразі елементів різних термінологічних систем. Ця властивість детермінологізмів засвідчує, що поза науковим дискурсом термін втрачає ще одну свою важливу харак-

теристика – системність: поєднуючись в одне семантичне ціле з терміноодинацями інших наукових галузей, він виходить за межі своєї термінологічної системи.

Постановка завдання. Мета цього дослідження – з'ясувати, яких модифікацій зазнають термінологічні одиниці, інтегруючись у художній стиль літературної мови та поєднуючись в одній фразі з лексичними одиницями інших термінологічних систем. Дослідження спирається на вибірку цитат із публіцистичного роману Ліни Костенко «Записки українського самашедшого» [7], що засвідчують співіснування в одному реченні детермінологізмів різних тематичних полів і термінологічних систем різних наукових галузей.

Для досягнення цієї мети реалізуємо кілька конкретних завдань: по-перше, з'ясуємо частотність уживання термінів різних тематичних груп і виявимо причини переважання детермінологізмів тих чи тих терміносистем; по-друге, проаналізуємо стилістичні засоби, виникненню яких у художньому тексті сприяють саме поєднання детермінологізованих лексичних одиниць різних терміносистем; по-третє, дослідимо функційні, лексико-семантичні, стилістичні модифікації, яких зазнають детермінологізовані лексичні одиниці.

Виклад основного матеріалу. З публіцистичного роману Ліни Костенко «Записки українського самашедшого» виокремлено 87 цитат, що засвідчують співіснування в одній фразі детермінологізмів із різних термінологічних систем. Серед детермінологізованих лексем, залучених до цитат нашої вибірки, найчастотнішими є суспільно-політичні, економічні, літературознавчі, технічні (енергетичні, механічні), біологічні, медичні, фізичні, психологічні, мистецтвознавчі, юридичні терміни. Поодинокі виявляємо також терміни інших наукових систем – математичної, лінгвістичної, історичної, астрономічної, спортивної тощо.

Якщо брати до уваги тематичну характеристику детермінологізмів, то привертає увагу те, що в 53% випадків до такого поєднання залучено суспільно-політичний термін, що, на нашу думку, зумовлене насамперед тематикою твору, на підставі якого проведено дослідження. До прикладу, в цитаті «Я за все своє життя не наслуховався таких **пасквілів** на народ, як наговорено при цій, з дозволу сказати, **демократії**» [7, с. 26] термін *пасквіль* належить до літературознавчої терміносистеми, а термін *демократія* – до суспільно-політичної; у фразі «**Електорат** сидить без **електрики**» [7, с. 18] – суспільно-політичний термін

електорат поєднано з енергетичним терміном *електрика*, а їхня співзвучність спричинює додаткову експресію і значний стилістичний ефект; «**Наша політика** у своєму **репертуарі**» [7, с. 72] – термін *репертуар* належить до мистецтвознавчої терміносистеми, а термін *політика* – суспільно-політичної; у цій фразі можна розгледіти стилістичну фігуру паралелізм, адже вона має будову, аналогічну до часто вживаного вислову (сучасної приказки) «**Він (вона)** у своєму **репертуарі**».

Також вагомою (близько 14%) є частотність використання економічних термінів: «**Всесвітня дифузія радіації, хімії, інфекцій і вірусів, міграція людей, товарів і епідемій**» [7, с. 22] – у цьому коротенькому контексті гармонійно переплелися терміни фізики (*дифузія, радіація*), хімії (*хімія*), економіки (*міграція, товар*), медицини (*інфекція, вірус, епідемія*); «**Мені що гендер, що тендер**» [7, с. 142] – співзвучність суспільно-політичного терміна (*гендер*) і економічного (*тендер*) сприяє афористичності фрази і надає їй особливої експресії.

Вживання детермінологізмів інших тематичних розрядів, очевидно, зумовлене змістовими особливостями тих уривків твору, в яких їх використано, а також авторським задумом щодо стилістичної орнаментации тексту: «**Потрібен якийсь літературознавчий Фройд, щоб поставив діагноз цій шизофренічній продукції**» [7, с. 106] – у цій фразі наявні літературознавчий (*літературознавчий*), економічний (*продукція*) і медичні детермінологізми (*діагноз, шизофренічний*); «**Син повергає нас у паніку своїми репліками**» [7, с. 29] – термін *паніка* належить до психологічної терміносистеми, а термін *репліка* – літературознавчої; «**Шизоїдний сел ь свідомості заливає суспільство**» [7, с. 105] – у цій короткій фразі є медичний (*шизоїдний*), географічний (*сель*) і суспільно-політичні (*свідомість, суспільство*) детермінологізми; «у нашу **історію** входить новий **мезозой**. Панування **гігантських рептилій, диктат головоногих молюсків, трансгресія кримінального елемента**» [7, с. 253] – цитата містить історичні (*історія, мезозой*), біологічні (*рептилії, головоногі молюски*), суспільно-політичний (*диктат*), географічний (*трансгресія*), юридичний (*кримінальний елемент*) детермінологізми; «**Президентська кампанія виходить на фінішну пряму**» [7, с. 350] – вислів поєднує суспільно-політичний (*президентська кампанія*) і спортивний (*фінішна пряма*) детермінологізми. Співвідношення детермінологізмів різних тематичних груп в основному корелюється з кількісними показниками, наведеними в монографії

«Термінологічна актуалізація української мовної дійсності» [12, с. 68–69], що підтверджує наше припущення, що частотність використання детермінологізмів тих чи тих тематичних груп спричинена тематикою художнього твору й особливостями творчої манери письменниці.

Дослідження явища детермінологізації показують, що «лексична семантика не становить якоїсь застиглої, цілісної, одномірної величини: у ній виділяється основне поняттєве значення й низка інших супровідних, побічних семантичних, денотативних і конотативних елементів, а також потенційно можливих значень, репрезентованих у певному синтаксичному цілому» [10, с. 212]. Цитований вище ілюстративний матеріал засвідчує, що науковий термін, покидаючи свою терміносистему, певною мірою модифікує свою семантику, розширює її до потреб того тематичного поля, до якого його залучають у новому контексті. Отже, певних семантичних або експресивних модифікацій зазнають усі залучені до художнього дискурсу поєднання детермінологізмів різних тематичних полів, навіть якщо серед них виявляться так звані функційні детермінологізми, тобто терміни, використані у своєму основному значенні, але поза межами свого термінологічного поля [11, с. 18]. До прикладу, в цитаті «А ми вперше за всі роки заборон, а потім уже й суспільної амнезії, відзначили 70-ліття Голодомору» [7, с. 331]. Поєднання медичного терміна *амнезія*, що має значення «ослаблення або втрата пам'яті внаслідок різних уражень головного мозку» [13, с. 26], та означення *суспільна*, яке належить до суспільно-політичної терміносистеми, призводить до детермінологізації лексеми *амнезія*, внаслідок чого вона поширює своє тематичне поле і набуває значення «забуття культурних та моральних цінностей минулого» [13, с. 27], як це зафіксовано у загальномовному словникові. Крім того, внаслідок влучної інтеграції двох детермінологізмів «ця словосполука викликає у свідомості читача конотацію хворобливого стану і відповідний сатиричний ефект» [12, с. 82].

Зауважимо, що кількість тематичних розрядів детермінологізмів і рівень їхньої детермінологізації при цьому не має вагомого значення – все визначається творчою манерою письменника та його вмінням застосовувати механізми художньої образності, притаманні детермінологізмам.

Ілюстративний матеріал дає нам змогу виокремити такі стилістичні засоби на основі поєднання детермінологізмів різних термінологічних систем:

а) **іронія**: «*Всесвітня дифузія радіації, хімії, інфекцій і вірусів, міграція людей, товарів і епі-*

демії» [7, с. 22]. У цьому контексті нагромаджено детермінологізми багатьох терміносистем: фізичної (*дифузія, радіація*), хімічної (*хімія*), медичної (*інфекція, вірус, епідемія*), економічної (*міграція, товар*). Внаслідок поєднання номінацій різних тематичних розрядів виникає «враження хаотичності, що сприяє створенню іронічно-саркастичного ефекту» [12, с. 76].

б) **алітерація**: «*У нас є маркети й супермаркети. Холдинги, лізинги й консалтинги. Рейтинги, брифінги, автобани й хабвеї. Жлоб-шоу, фаст-фуди і сендвич-бари. Рейдери, трейдери, рокери, брокери, кілери, ділери, трасти й педерасту*» [7, с. 120]. Співзвучність нагромаджених у цьому контексті термінів-запозичок спричинює значну експресивність і виразний сатиричний ефект. Змістове наповнення цих лексем не впливає на загальне сприйняття авторської думки – йдеться про надмірне насичення сучасної української мови, зокрема й наукового її стилю, варваризмами, які для українця «є чужинними за змістом і грубими за звучанням» [12, с. 99].

в) **метафора**: «*Еманції всіх трагедій скупчилися у ноосфері*» [7, с. 325]. Релігійно-філософський термін *еманація*, що означає «витікання, випромінювання з божественного начала всієї різноманітності світу» [13, с. 256], зазнає метафоризації, поєднуючись із дієсловом *скупчилися*, а завдяки його співіснуванню з терміном *ноосфера* («новий еволюційний стан біосфери, при якому розумна діяльність людини є вирішальним фактором її розвитку» [13, с. 504]) у контексті глибокої філософської думки досягається іронічний ефект. Інший приклад: «*Шок, скандал, провокація – ось ферменти мистецтва*» [7, с. 287] – сконцентрованість у цій фразі психологічного (*шок*) і суспільно-політичних (*скандал, провокація*) детермінологізмів у поєднанні з метафоризованим біологічним терміном *ферменти*, який змодифікував свою семантику відповідно до мистецтвознавчого контексту, – все це надає вислову яскравості й глибини.

г) **порівняння**: «*Вітер змінних напрямків, як наша політика*» [7, с. 127]; «*а хід слідства уже, як спектакль*» [7, с. 197]; «*Він стояв за трибуною, як за штурвалом*» [7, с. 359] – у наведених цитатах до зіставлення залучено метеорологічний і суспільно-політичний, юридичний і театральний, риторичний і технічний терміни. Доцільне порівняння певних явищ із різних галузей знань призводить до розширення семантики відповідного детермінологізма, його метафоризації і таким способом увиразнює зміст порівняння.

г) **епітет**: «Однак після грузинської Революції *троянд* у влади **ботанічний синдром**» [7, с. 351]. Співіснування епітета *ботанічний* із медичним детермінологізмом *синдром* сприяє модифікації значення терміна *ботанічний* («той, який стосується ботаніки, рослин» [13, с. 89]), оскільки контекст відсилає нас до грузинської Революції *троянд*, і біологічні терміни *троянда*, *ботанічний* викликають конотації, пов'язані з політичними процесами. Ще один приклад: «це їхні *дрімучі душі акумулювали в собі хронічні вже у віках заряди ксенофобії*» [7, с. 196]. У цій фразі медичний термін *хронічний*, який у термінному значенні поєднується з іменником *хвороба*, тут модифікує свою семантику, набуваючи значення «постійний», «тривалий», а через метафоричне накладання семи *хвороба* «ми сприймаємо словосполучку *хронічні заряди ксенофобії* зі значенням тривалого хворобливого стану, який потребує лікування» [12, с. 85];

д) **персоніфікація**: «*Мова втрачає пульс*» [7, с. 105]. Медичний термін *пульс* позначає поняття «ритмічне поштовховидне коливання стінок кровоносних судин, спричинюване виштовхуванням крові в артеріальну систему внаслідок скорочення серця» [13, с. 634]. У сполученні з лінгвістичним терміном *мова* та предикатом *втрачає* він викликає конотацію спричинення смерті живого організму, і таке персоніфіковане формулювання набуває яскравого емоційного забарвлення.

Отже, ілюстрації численних художніх засобів, базованих на поєднанні детермінологізмів із різних термінологічних систем, демонструють, що в романі Ліни Костенко «Записки українського самашедшого» вони є важливим механізмом створення художньої образності.

Висновки і пропозиції. Співіснування в одній фразі детермінологізмів різних тематичних груп засвідчує, що, вийшовши за межі наукового стилю, термін не лише модифікує своє семантичне поле, набуває невластивої для наукового дискурсу ек-

спресії, а й втрачає ще одну свою важливу характеристику – системність: він перестає бути елементом лише однієї термінологічної системи.

Спостережено, що до тексту художнього твору авторка не залучає цілої мікросистеми спеціальних термінів, а використовує тільки ті елементи терміносистеми, які відповідно до її творчого задуму сприяють виразнішому відображенню дійсності. Тому засобами створення художньої образності часто стають поєднання детермінологізмів різних галузей знань, які поширюють свою семантику відповідно до контексту, в якому їх використано. Підставою для вилучення терміна з його тематичного поля і поєднання в одній фразі з терміном іншого тематичного поля є схожість відповідних реалій і понять різних сфер людської діяльності, різних наукових галузей, тематичних полів. Отже, в уяві письменниці виникають певні асоціації, пов'язані з основним значенням терміна, але в результаті застосування детермінологізованої лексичної одиниці в поєднанні з детермінологізмом з іншої, не пов'язаної з його питомою терміносистемою сфери, семантичне поле детермінологізованої одиниці зазнає модифікацій. Можемо констатувати, що зазвичай детермінологізм поширює своє значення, набуває більш узагальненої, значно глибшої від свого термінного поля семантики, проте основне його термінне значення зберігається і саме воно лягає в основу художнього образу.

Отже, поєднання в одній фразі елементів різних термінологічних систем у художньому дискурсі є важливим механізмом увиразнення стилю, засобом створення художньої образності. Детермінологізми з різних тематичних полів посилюють художньо-естетичну динаміку твору, відображають особливості письменницького таланту.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо в опрацюванні ілюстративного матеріалу інших творів Ліни Костенко, а також епічних творів інших сучасних письменників.

Список літератури:

1. Бойко Н. Функціонування професійно-термінологічної лексики в мові сучасної української художньої прози: семантична і стилістична характеристика : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Київ, 1984. 24 с.
2. Вус М. І. Детермінологізація як джерело поповнення української загальнолітературної мови (на матеріалі біологічної термінології). *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія*. 2015. № 18. Том 1. С. 12–15.
3. Гордильовська Г. Медичні терміни як складник ідіостилю Романа Іваничука. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології»*. 2016. № 842. Львів : Видавництво Львівської політехніки. С. 115–119.
4. Карпова В. Термін і художнє слово. Київ : Наукова думка, 1967. 132 с.
5. Клименко Н. Ф. Термінування і детермінування в процесах інтелектуалізації сучасної української мови. *Studia Linguistica*. 2009. Випуск 3. С. 100–107.

6. Коваль А. Науковий стиль сучасної української літературної мови: структура наукового тексту. Київ : Видавництво Київського державного університету, 1970. 306 с.
7. Костенко Л. Записки українського самашедшого. Київ : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2016. 416 с.
8. Красножан Ж. Функції детермінологізованих лексем у художньому тексті. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2009. Вип. ІХ. С. 175–177.
9. Кринець О. Термінологізація та детермінологізація як результат взаємовпливу мовної та наукової картин світу. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології»*. 2015. № 817. Львів : Видавництво Львівської політехніки. С. 36–41.
10. Стишов О. А. Українська лексика кінця ХХ століття (на матеріалі мови засобів масової інформації) : монографія. Київ : ВЦ КНЛУ, 2003. 388 с.
11. Теорія терміна: конкретизація лексико-семантичних парадигм : монографія. / Куньч З. Й., Наконечна Г. В., Микитюк О. Р., Булик-Верхола С. З., Теглівець Ю. В. Львів : Галицька видавнича спілка, 180 с.
12. Термінологічна актуалізація української мовної дійсності : монографія / Фаріон І. Д., Куньч З. Й., Василюшин І. П., Микитюк О. Р., Ментинська І. Б. Львів : Галицька Видавнича Спілка, 2020. 232 с.
13. Універсальний словник української мови / укл. З. Й. Куньч. Тернопіль : Видавництво навчальної книги «Богдан». 2-ге вид. 2007. 847 с.
14. Яценко Н. Військова лексика в історичних романах Ліни Костенко. *Дивослово*. 2000. № 3 (517). С. 30–32.

Kunch Z. Y. COEXISTENCE OF DETERMINOLOGISMS OF DIFFERENT THEMATIC GROUPS IN ARTISTIC DISCOURSE

The article investigates the phenomenon of determinologization – the loss of the term definitive characteristics and its transition from scientific discourse to common vocabulary. Emphasis is placed on the ability of determinisms that belong to different terminological systems coexist harmoniously in one phrase of artistic discourse. The work is based on a selection of quotations from Lina Kostenko's journalistic novel "Zapysky Ukrainskoho Samashedsho". It is investigated what modifications terminological units undergo, when they integrate into the artistic style of literary language and combine in one phrase with the terms of other terminological systems. In particular, the frequency of use of various thematic groups of terms was clarified and it was found that the most frequent are socio-political, economic, literary, technical (energy, mechanical), biological, medical, physical, psychological, artistic and legal terms. The terms of other scientific systems – mathematical, linguistic, historical, astronomical, sports, etc. – also occur singly. The reasons for the predominance of determinisms of certain terminological systems, in our opinion, are related to the subject of the work and the peculiarities of the author's artistic style. Stylistic means are also analyzed, the emergence of which in the artistic text is facilitated by the combination of deterministic lexical units of different terminological systems. Such stylistic means as metaphor, epithet, comparison, personification, alliteration, irony are singled out and analyzed. Determinologisms involved in artistic means undergo semantic modifications, usually expanding their meaning and acquiring additional semantics in accordance with the context of the new thematic category. It is proved that the determinologization and coexistence of lexical units of different thematic fields gives the expression of a special emotionally expressive sound. It is stated that outside the scientific discourse the term loses another important characteristic – systemicity: combining into one semantic phrase with the term units of other scientific branches, it goes beyond its terminological system.

Key words: *determinologization, term, terminology, determinism, semantics, thematic group, artistic discourse.*